

Budućnost znanstvenog izdavaštva

Prevela i prilagodila: Jelena MACAN

Odnedavno se među znanstvenim časopisima dostupnima u elektroničkom obliku pojavljuju časopisi sa slobodnim pristupom (e. open access journals), koji ne naplaćuju pretplatu kao uvjet pristupa radovima. U prošlom broju Polimera čitateljima su predstavljene baze koje omogućuju pristup takvim časopisima i knjigama. Ponajprije je riječ o amaterskim nakladnicima kojima to nije osnovna djelatnost i koje većinom financiraju države ili zaklade pa im glavni cilj nije zarada, već promicanja znanosti ili struke. Ali i komercijalni nakladnici, kao što je Bentham*, počeli su pokretati posebne časopise sa slobodnim pristupom. Riječ je o naizgled pozitivnom pomaku koji će, ako uzme maha, osloboditi znanstvene knjižnice i institucije plaćanja pretplate na časopise. No slobodni pristup ima i naličje: troškovi publiciranja prenose se na autore, koji objavljivanje svoga rada (ako prođe postupak recenzije) plaćaju i nekoliko stotina dolara. John Ewing, izvršni direktor Američkoga matematičkog društva, osvrnuo se na manje očite mane ovoga novog načina objavljivanja.**

Treba znati da su za oblikovanje budućnosti znanstvenog izdavaštva u Sjedinjenim Državama (a time vjerojatno i u svijetu) odlučujući biomedicinski časopisi, koji su najbrojniji i najprofitabilniji. Stoga je vjerojatno da će način poslovanja koji odgovara takvim časopisima prevladati, jer se knjižnicama lakše baviti jedinstvenim modelom plaćanja časopisa pa će se manje istaknuti časopisi vjerojatno prikloniti načinu poslovanja onih istaknutijih. A upravo se biomedicinski časopisi sve više okreću slobodnom pristupu, jer je za biomedicinu najbitnije da rezultati budu dostupni odmah, prije nego što zastare, dok je zanimanje za više godina stare rezultate zanemarivo. Neposredna i brza komunikacija je zato ključna, tako da plaćanje poštarine za objavljivanje rezultata ima smisla, pogotovo zato što se trošak lako pokriva iz često dobro financiranih biomedicinskih projekata. Ali što ako primjer biomedicinskih časopisa počnu slijediti časopisi

namijenjeni drugim znanstvenim poljima, kao što je matematika, kod kojih rezultati ostaju zanimljivi i stoljećima?

Zagovornici slobodnog pristupa tvrde da ovako svi dobivaju: ne samo što bi svi znanstveni radovi bili dostupni svakomu, čak i bez posredovanja knjižnica i sveučilišta, nego bi plaćanjem isključivo troškova objavljivanja i ukidanjem pretplate bile ostvarene znatne uštede. Znanstvene će ustanove tako uštedeći novac moći preusmjeriti na sufinanciranje troškova objavljivanja, pa bi i znanstvenici s ograničenim sredstvima mogli objavljivati svoje radove. Tako kaže teorija, no iz iskustva znamo da je praksa mnogo manje ružičasta. Prije svega, preraspodjela proračuna s plaćanja pretplate na sufinanciranje troškova objavljivanja nije nimalo jednostavna. Odjeli i fakulteti koji preko projekata i suradnje imaju dovoljno novca za publiciranje, možda neće htjeti dijeliti svoja sredstva s onima slabije financiranima. Uprava bi vjerojatno uštede od pretplata pretočila u sasvim druge svrhe, prepuštajući znanstvenicima da publiciranje financiraju iz vlastitih projekata. Ugledniji znanstvenici koji objavljuju više radova početi će tražiti, pa i dobivati veća sredstva za publiciranje, time dodatno povećavajući razliku između različitih odjela.

Također će se promijeniti izvor novca, a time i kriterij odabira časopisa. Kod pretplate knjižnice i korisnici odabiru kojim časopisima ide novac; kod plaćanja troškova tiska ta je odluka na autorima koji šalju rad u određeni časopis te urednicima koji odlučuju hoće li se rad u dotičnom časopisu objaviti. Dok u sustavu pretplate uredništvo časopisa mora voditi računa o mišljenju korisnika i knjižničara, pri naplati troškova objavljivanja uredništvo mora potaknuti dovoljno autora da pošalju svoje radove, a onda prihvatiti dovoljno radova da zaradi. Cijena objavljivanja ovisit će o prestižu: najprestižniji časopisi skuplje će naplaćivati svoju razvikanost i privlačiti autore koji si to mogu priuštiti, dok će manje prestižni časopisi snižavati cijenu da bi privukli više autora, a vjerojatno

i objavljivati veći dio pristiglih radova. Neke će ustanove od svojih znanstvenika tražiti da objavljuju u prestižnijim časopisima, druge će više cijeniti niže troškove objavljivanja. Kako naplaćivanjem troškova objavljivanja nakladnik svu zaradu ostvaruje prije samog objavljivanja, za njega je jedina vrijednost objavljenog rada u privlačenju drugih autora. Beskrupulozni nakladnici to mogu iskoristiti objavljujući radove rubne kvalitete u novim časopisima radi lake zarade. Tko misli da znanstvenici neće objavljivati u takvim *instant-časopisima*, nije vidio kakvi se sve radovi objavljuju danas. Gotovo je sigurno da će naplaćivanjem troškova objavljivanja porasti broj objavljenih radova uz odgovarajući pad u kvaliteti. U konačnici će se samo još više povećati razlika između kvalitetnih i *jeftinih* časopisa, koji prema sadašnjem modelu barem održavaju neku razinu kvalitete da bi zadržali pretplatnike.

Veliki komercijalni nakladnici nisu prigrlili model slobodnog pristupa iz velikodušnosti, nego zato što im odgovara: dobavljač im plaća unaprijed, ne ulaze u rizik i osjetno snižavaju dodatne troškove jer se ne trebaju truditi oko prodaje pretplata. Kako malim nakladnicima u područjima gdje nema novca za plaćanje troškova objavljivanja prijeti propast, veliki će nakladnici samo još više zagospodariti tržištem. Potičući prevlast velikih nakladnika, slobodni pristup ne rješava osnovni problem: nije problem u pretplati, nego u skupoj pretplati. Zagovornici slobodnog pristupa smatraju da će se sve riješiti promjenom načina poslovanja, no nema razloga da se veliki nakladnici odreknu razine dobiti na koju su naviknuti, a prodor jeftinijih neovisnih časopisa sa slobodnim pristupom u konkurenciji velikih izdavača nije ništa vjerojatniji nego u doba pretplate. To ne znači da slobodni pristup znanstvenim časopisima treba odbaciti – treba samo biti svjestan i pozitivnih i negativnih strana i, kao pravi znanstvenik, ne dati se zabljesnuti promidžbom bilo zagovornika bilo protivnika slobodnog pristupa.

* Bentham Science Publishers, www.bentham.org/; Bentham Open, www.bentham.org/open/index.htm

** Ewing, J.: Where Are Journals Headed? Why We Should Worry About Author-Pay, *Notices of the AMS* (American Mathematical Society), 55(2008)3, 381-382.